

Az absztrakció úttörője

František Kupka országokon innen és túl

PASSUTH KRISZTINA

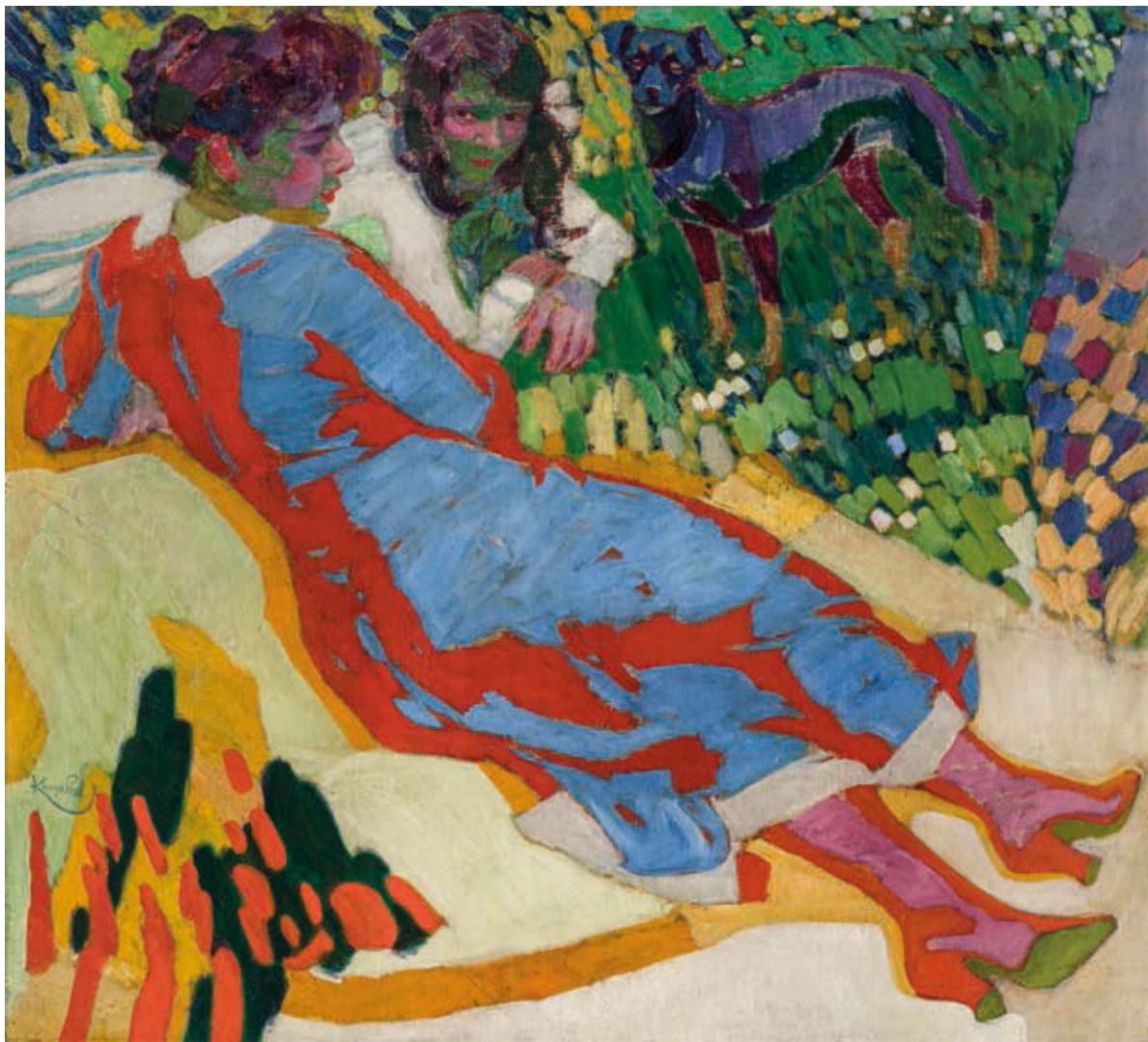
Grand Palais, Párizs, 2018. III. 21. – VII. 30.

Mint ahogy a kurátorok közül Brigitte Leal a katalógusban megjegyzi, František Kupkának utoljára ezelőtt 30 évvel (egész pontosan: 1989. november 22-én) nyílt nagyszabású, monografikus tárlata Párizsban, a Musée d'Art Moderne de la Ville de Paris-ban (a Párizsi Városi Múzeumban). Ennek rendezésében többen vettek részt, így Markéta Theinhardt, aki a prágai Národní galerie-ből jött át erre a munkára, s aki most a Grand Palais nagy Kupka-kiállításának egyik kurátora (a második Brigitte Leal, a harmadik Pierre Brullé). Annak idején többek között azon lehetett izgulni, hogy

a prágai forradalmi hangulatban vajon elindulnak-e a képeket szállító kamionok, s megérkeznek-e épségben a francia fővárosba. Szerencsésen megjöttek, ugyanúgy, ahogy az amerikai magántulajdonból, Meda Mladek gyűjteményéből is (amely most a prágai Kampa Múzeumban található), de jöttek még a Centre Pompidou raktárából is, amely ugyan nem volt messze a Párizsi Városi Múzeumtól, de az állam és a város állandó vitájában Mme Pompidounak kellett meggyőznie a legfelsőbb illetékeseket, hogy az állam gyűjteményét – térítésmentesen s ideiglenesen – a főváros rendelkezésére bocsássa.

A Centre Pompidouban akkoriban jó, ha egy Kupka-képet fel lehetett fedezni az állandó kiállításon – s még a francia szakemberek sem igen tudták, hogy Kupka ki volt, s miért is kellene őt önálló tárlat keretében bemutatni. Holott Kupka életének nagy részét (1896-tól haláláig, 1957-ig) Franciaországban élte le, s nemcsak franciaországi festő lett, hanem 1914 körül francia hazafi is, aki megszakította sikeres festői tevékenységét, hogy az

Évtizedekig élt Párizsban, pontosabban Puteaux külvárosában feleségével, Ninivel, s valahogy mégsem lett igazán a párizsi kolónia tagja, nem is ismerték igazán. Nem volt kávéházi ember, s ebben eltért nemcsak a franciáktól, hanem az „École de Paris”, azaz a Párizsban élő külföldi művészek együttesétől is. Volt valami megosztó az egyéniségében, valami szokatlan, sehova be nem sorolható. A művészetkedvelők nem érezték igazán magukhoz tartozónak, nem terjedtek el róla anekdoták, nem került be az egykorú pletykakrónikákba.

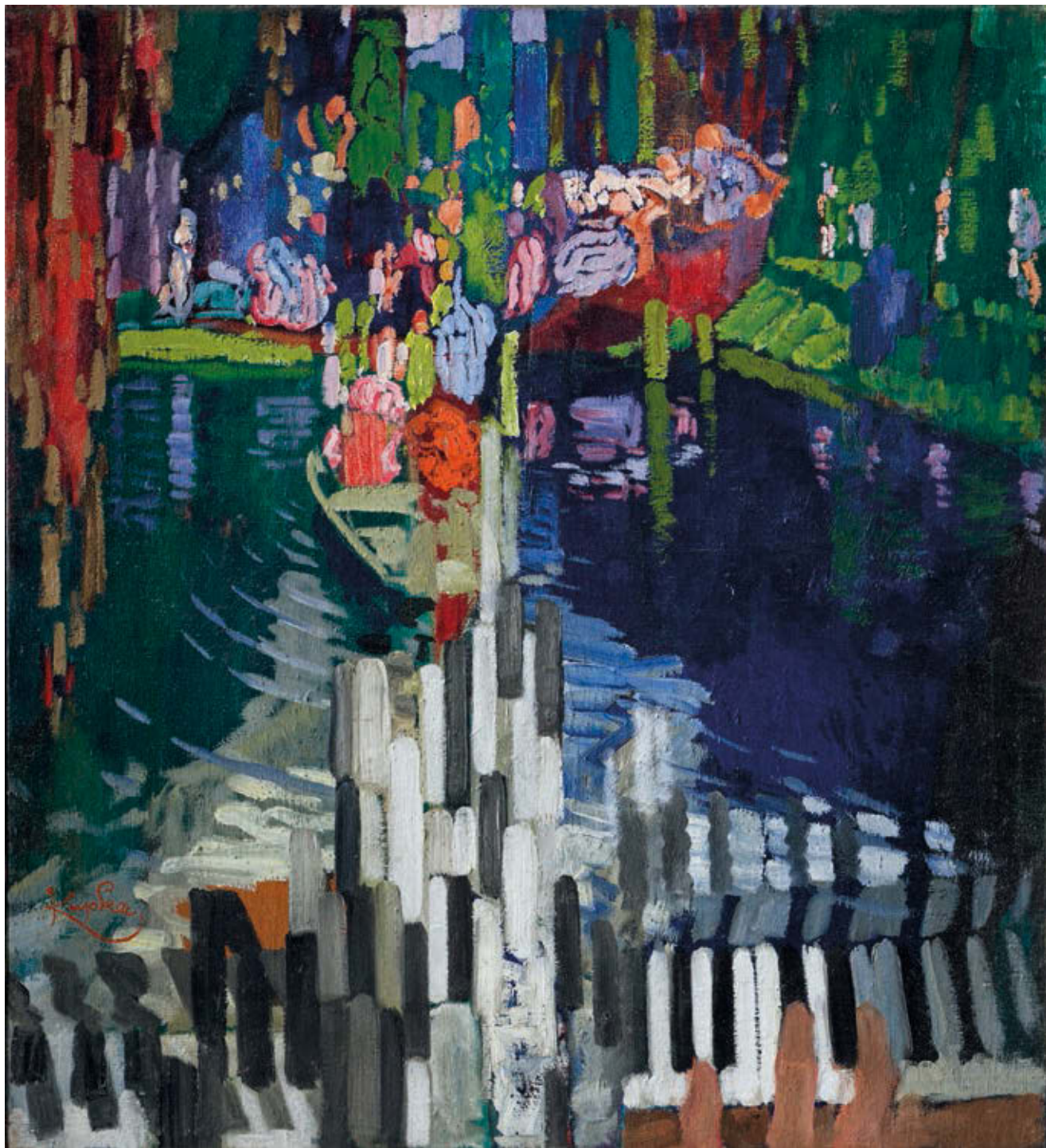

FRANTIŠEK KUPKA: *Családi kép*, 1910, olaj, vászon, 103×112 cm

Národní Galerie, Prága, vétel, 1946, HUNGART © 2018

Idegenlégió tagjaként, már negyvenes éveiben járva részt vehessen az első világháború csatáiban. Utána rövid ideig Prágában maradt, majd 1919-ben visszatért Párizsba, hogy immár leginkább csak saját művészetével és cseh tanítványainak oktatásával foglalkozzék. De valahogy ekkor is, akárcsak korábban, a párizsi művészeti, kritikusi körökön kívül maradt, annak ellenére, hogy részt vett egyes művészi csoportosulásokban, mint az orfistáké, kiállított a szalonokon (Salon des Indépendents, 1912; Salon d'Autonne 1912, 1913, majd később, a 30-as években az Abstraction-Créationban). Kupka nem kereste a társaságot, s viszonylag kevés művésszel alakított ki baráti kapcsolatot. Önállóan kutatott, új és új utakat fedezve fel.

Magányos volt, de ez számára feltehetően nem okozott problémát. A baráti kapcsolatokat szellemi kalandokkal, kutatásokkal, felfedezésekkel helyettesítette, s ebben túlmutatott legtöbb kortársán. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy – ritka kivételes pillanatoktól eltekintve – egyik legfőbb törekvése az volt, hogy szellemiségében, gondolataiban, elméleteiben, problémái felvetésében és megoldásában egyaránt francia legyen. Erre utalnak írásai is: a megszámlálhatatlanul sok, többnyire ceruzával írt feljegyzés, amelyeken művészeti nézeteit fejtette ki franciául. A nyelvet nem tudta teljes biztonsággal a magáévá tenni, ezért számtalanszor átírta s aztán részben átragasztotta az egyes fejezeteket, részleteket. Aki valaha kézbe vette ezeket a kollázszerűen egymásra montírozott papírtöredékeket, amelyeket Karl Flinker gyűjtő őrzött meg hosszú évtizedekig,

FRANTIŠEK KUPKA: *Zongorabillentyűk. A tő,* 1909, olaj, vászon, 79×72 cm
 Národní Galerie, Prága, adományozás, 1946, HUNGART © 2018

nehezen tudta elképzelni, hogy ezekből majd valóban összeáll egy könyv franciául, s olvashatóvá, követhetővé válik. Ez mégis megtörtént, az 1989-es kiállítás alkalmából Erika Abrams fordította le és szerkesztette egyetlen egységgé a gondolattöréseket, s így született meg franciául a *La Création dans les arts plastiques*, azaz a *Teremtés a képzőművészetben*, amelynek eredeti dátuma 1913 volt (s amelynek cseh változata is született később).

Kupka életében, alkotásaiban, stílustörékvéiseiben több látszólagos ellentmondás is megfigyelhető, több, mint szinte bármely más korabeli művésznél. S ha ezek az ellentmondások az idők múlásával végső

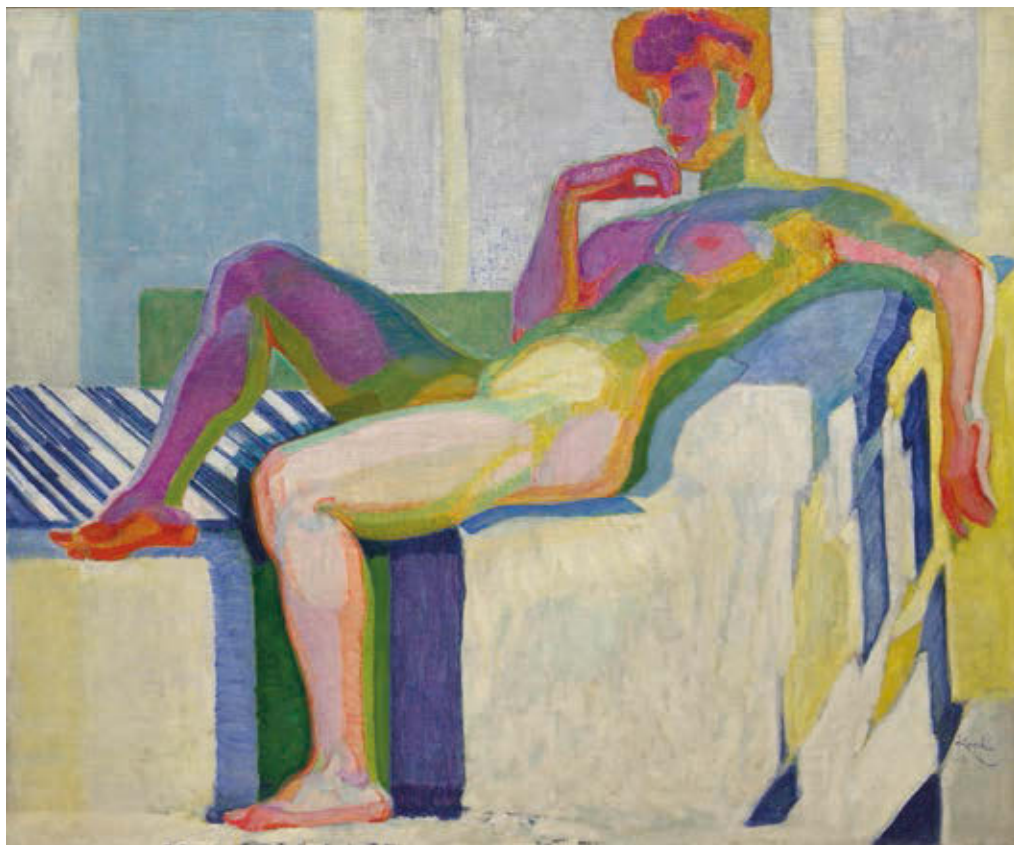
soron ki is egyenlítették egymást, mégis, alkotásainak együttesében ma is felfedezhetők, s a mostani, Grand Palais-beli kiállításon érzékelhetők. Mintha különböző személyiségek, különböző karakterek szólnának meg alkotásaiban – különösen a korai, leginkább meghatározó, párizsi időszakban, 1914 előtt.

A leginkább szembetűnő, hogy Kupka mennyiben volt – illetőleg részben maradt is – figuratív festő, s mennyiben lett nonfiguratív? S mi vitte el, hogyan jutott el a nonfiguratív felfogáshoz akkor, mikor azt még kevesen ismerték és gyakorolták Párizsban – sem a szalonokban, sem a műtermekben nem találkozhatott vele. Kupka festészetének változása, az 1911–1912 körüli években való kibontakozása nemcsak az ő személyes problémáját, hanem az egész absztrakt művészet születésének kérdését veti fel. Az ezt megelőző első nagy szemléletbeli változást a kubizmus születése jelentette 1907-ben, ugyancsak

Párizsban. De a kubizmus forradalma – így utólag – kisebb változásnak tűnik, mint a nonfiguratív művészet megszületése, ami alapjaiban kérdőjelezte meg a művészet további fejlődésének lehetőségét.

Kupka nagyon sokáig élt, s több mint hatvan évig alkotott. Talán ez is hozzásegítette őt ahhoz, hogy egyedül, elszigetelten találjon rá erre a valóban új szellemi tartalomra. Hosszú utat tett meg, számos kitérőt is, míg eljutott a „tisztá nonfiguratív” felfogáshoz, melynek legközelebb talán csak a zenében van megfelelője. Közben országból országba, városból városba költözött – többek közt Prágából Bécsbe –, végül még a századvég előtt, 1896-ban megérkezett Párizsba. Mindenütt megtanulta a nyelvet, a sajátos kultúrát, megismerkedett a szimbolista törekvésekkel, a spiritizmussal, nemcsak

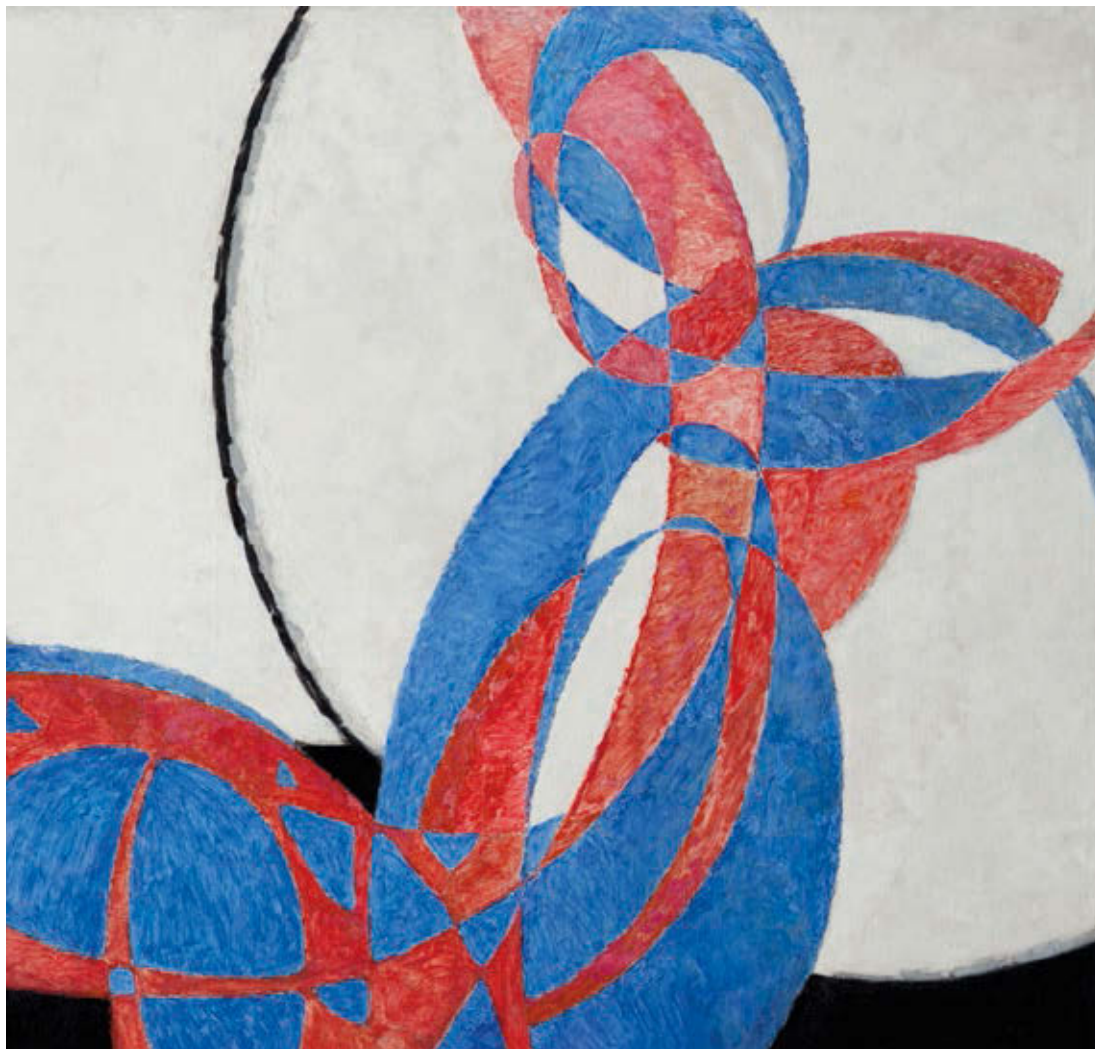
Gigolette-ek (utcalányok) dekoratív sziluettje, röviden a francia fauve felfogás sajátos változata, ami túllendítette a korábbi stílisis stádiumon. Bár ebbe az előző korszakba olyan remekművei is beletartoztak, mint a *La Gamme jaune (Sárga hangzat)* 1907-ből, ami lehunyt szemével a magába forduló médiumot idézi, de élénk sárgái már a fauve-izmus színvilágát aknázzák ki. Közben megérintette a futurizmus mozgáskultusza, a transzparencia (a vízben látható alak elváltozása), s 1909-ben megszületett *A zongora billentyűi. A tó című, félig figuratív, félig már absztrakt festménye, az igazi átmenet a kétfajta szemlélet között. Tehát több irányból, többféle szemléletből, fokozatosan közeledett az absztrakció felé, beleértve a röntgensugarak okozta hatást, a mozgó figurák mozdulatainak szekvenciáját, az egymáson áttűnő sziluettek elvont, személytelen létét. Az alakokon félig-meddig átsejlő színárnyalatok gazdagsága teljesen más festőt mutat, mint korábbi, sokszor túlszűfolt, szinte naturalisztikus kompozíciói.*

FRANTIŠEK KUPKA: *Nagy akt. Színtanulmány*, 1909–1910, olaj, vászon, 150,2×180,7 cm
Guggenheim Museum, New York, Mrs. A. P. Fuller ajándéka, HUNGART © 2018

elméletileg, hanem gyakorló médiumként is. Bergyajev tanai mellett számos más elméleti írást is elolvasott, magáévá tette Elisée Reclus történelemszemléletét, s műveit illusztrálva részletesen megismerkedett annak felfogásával. Mindez az absztrakciótól még meglehetősen távol állt, számtalan további olvasmány és szellemi élmény kellett hozzá, hogy kilépjen a historizáló, akadémikus felfogású, vizuálisan túlszűfolt szemléletből. Korai stílusában rajzainak részletező, finoman cizellált modora dominál, majd 1909–1910 körül egyszerre megjelenik festészetében és akvarelljeiben a tiszta, hideg kék és meleg piros színek ereje, feszültsége (például *Kék és piros Prometheus*, 1909–1910) s az úgynevezett

Közben dúlt a világháború, számos művészeti irányzat született – s talán el is tűnt, ezek részben megérintették, részben figyelmen kívül hagyta őket, de számos más szellemi áramlatot is befogadott. S ha nem is tette magáévá őket, mégis megpróbálta felfedezni lényeges sajátosságukat. Rengeteget olvasott – franciául, németül, csehül – ismerte a különböző írásmódokat, betűket, különböző kalligrafált szövegeket, de közben tanulmányozta a régészeti kincseket, az ásatások (mint például Knossosz) új felfedezéseit. Számos tanulmányrajza született múzeumokban és másutt is, s az antikvitásban ugyanolyan otthonos volt, mint a Bibliában. A természettudomány, a régészet, a történelem, a biológia, az anatómia, a spiritizmus egyaránt megérintette, s nyomot hagyott mind gondolkodásában, mind művészetében. Első pillantásra alkotásainak stílusa az

FRANTIŠEK KUPKA: *Amorpha. Fuga két színnel*, 1912, olaj, vászon, 211×220 cm

Národní Galerie, Prága, HUNGART © 2018

egy-korszakokban meglehetősen eltérő, de mégis, bizonyos formák, egy-egy sziluettrajz, nőalak vagy éppen egy különös, mesebeli táj ritmusa ismét megjelenik más-más együttesben. Gondolkodásának s ismereteinek olyan mélységei vannak, amelyek beépülnek egyéniségébe, tudásába, sokszor anélkül, hogy felszínre kerülnének; magába zárja őket. Ez a sokrétűség, a nyelvi és kulturális ismeretanyag hihetetlen távlatokat nyit meg számára kora legmodernebb tudományos felfedezései s egyben az emberiség múltjának szinte felmérhetetlen távlatai felé. Néha talán túl sok is, aminek szellemileg a birtokában van, korai szimbolista kompozíciói néha túlterheltek, túlzásúfoltak, túl sok bennük az utalás, a rejtély, a kétértelműség.

De mindez fokozatosan letisztul, hogy a túlzásúfolt képek egyre tisztábbak, áttekinthetőbbek lesznek. A nagy gonddal megrajzolt kompozíciókat fokozatosan felváltja a szín, a fény, a muzikalitás, a mozgás öröme és szabadsága. Az ismeretanyag háttérbe szorul, s a vizuális összhatás ereje, frissesége dominál, egészen addig, míg egy-egy új elem, mint például a gépek világa be nem tör a már meglévő tematikába, s át nem alakítja azt. Mikor már a színek a szívárvány minden

árnyalatában ragyognak, megjelenik a fekete-fehér leegyszerűsített motívumrendszere, minden díszítés, minden mellékes nélkül: *Quatre Histoires de blanc et noir gravées par Kupka Paris 1926*. Az 1926-os fametszetalbum mintha egy új, fekete-fehér, pozitív és negatív elemekből álló nyelvezetet teremtene, amely a maga játékoságával mégis tartózkodik a geometrikus absztrakció puritanizmusától. Ahhoz Kupka csak valamivel később, a 30-as évek elején ér el, hogy az Abstraction-Création folyóiratban 1933-ban már meg is jelentesse új irányzatát, amely azonban nem marad rá sokáig jellemző. Utána továbblép, megint más irányba. Egy biztos: vizuális és szellemi gazdagsága, egymást kiegészítve, szinte kimeríthetetlen.

A Grand Palais-beli Kupka-kiállítás rendezőinek számos feladatot kellett megoldaniuk ahhoz, hogy a bemutatás ne csak tudományosan hiteles, hanem élvezhető is legyen. Leginkább a hangsúlyos pontokat kellett megtalálniuk ahhoz, hogy művészetének sajátosságait kiemeljék, s hogy az egyes stílus korszakokat arányosan, egymástól elkülönítve állítsák ki, illetve hogy a lehetőségekhez képest utaljanak a más művészeti áramlatokkal való kapcsolataira is. Mindezt alapvetően kronologikus elrendezésben s azon belül tematikusan mutatták be anélkül, hogy túlságosan sok művet zsúfoltak volna össze. Kupka művészetét a francia közönség alig, a nemzetközi közönség pedig mind a mai napig kevésbé ismeri. Éppen ezért szükség volt magyarázatokra, s a falra írt viszonylag rövid, kitűnően megfogalmazott szövegek (francia, angol és cseh nyelven) ténylegesen hozzájárulnak a művész által felvetett problémák tisztázásához, a képek szövegkörnyezetének a megismeréséhez.

A tárlat központjába természetesen azok a nonfiguratív művek kerültek, igen hangsúlyosan, amelyekben Kupka alapvetően újat és maradandót alkotott: tehát az *Amorpha*-kompozíciók, amelyek az absztrakt művészet születésének első állomásai közé tartoztak. A katalógus, amely kiegészíti, követi a kiállítást, bemutatja az absztrakt művészet még korábbi képviselőit: így elsősorban Čiurlionis 1908-as kompozícióit. S éppen ezekkel összehasonlítva derül ki, hogy Kupka, a szimbolikus, kicsit aprólékos, narratív rajzoló, aki 1911–1912-ig igazán nagyszabású művet nem alkotott, egyszerre rátalált önmagára, s azon túl egy maradandó művészi látomásra: az *Amorpha, fugue a deux couleurs* című 1912-es, nagyszabású, lenyűgöző képre, valamint párjára, az *Amorpha, chromatique chaude* (1911–1912) című kompozícióra, amely a való világ leképzésén túl egy másik, önmagában érvényes, autonóm, nonfiguratív valóságot teremt. Az *Amorpha*, amely a fehér égitestek háttere előtt jelenik meg, a maga törékeny méltóságában és zenei ritmusában új korszakot nyit az európai művészet

FRANTIŠEK KUPKA: *Körök és egyenesek*, 1937,
olaj, vászon, 102×102 cm

Národní Galerie, Prága, vétel, 1946, HUNGART © 2018

történetében, akárcsak Vaszilij Kandinszkij és Malevics ugyanebben a korszakban, csak más-más felől közelítve: az új, nonfiguratív valóságot. Míg a művészettörténet elsőként Vaszilij Kandinszkijt ismerte el az absztrakció úttörő képviselőjeként, majd később Malevicset és vele együtt Piet Mondriant, Kupka ebből a felsorolásból, meglehetősen méltatlanul, mindmáig kimaradt. Holott nála ez a processzus szinte lépésről lépésre követhető, s végeredménye nem egy kisméretű akvarell, hanem két nagyszabású, átütő erejű alkotás, amelyekhez még több nagyobb és kisebb mű is társul, hogy az élményt teljessé tegye. S ezt az élményt még fokozza az egész művészi környezet, amit a kiállítás más nonfiguratív művei együttesen nyújtanak.

A tárlat július végéig Párizsban látogatható, de szeptembertől már – a cseh gyűjteményekkel kiegészítve – Prágában lesz. Érdemes tehát vagy itt, vagy ott megtekinteni. Legjobb persze az lenne, ha hozzánk is eljönne.